

DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN
TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTUNUN İZLENMESİ İÇİN
UYGULAMAYA DAİR BİR REHBER

REHBER 2023

DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTUNUN İZLENMESİ İÇİN UYGULAMAYA DAİR BİR REHBER

www.inancozgulugugirisimi.org

Norwegian
Helsinki Committee

Din veya İnanç Özgürlüğünün Toplumsal Cinsiyet Boyutunun İzlenmesi için Uygulamaya Dair Bir Rehber

Norveç Helsinki Komitesi, İnanç Özgürlüğü Girişimi

Yazar: Dr. Mine Yıldırım

Proje ekibi: Dr. Mine Yıldırım, Funda Tekin

Yayına hazırlayan: Funda Tekin

Çeviri: Gül Tekin

Tasarım: Çağrı Karadağ

Kapak görseli: [Nvard Yerkanian for Fine Acts](#)

Yayın tarihi: Ocak 2023

Elinizdeki rehberin ortaya çıkışında, birçok kişinin emeği ve desteği bulunuyor. Özellikle, Dr. Susan Kerr, Dr. Dmytro Vovk ve Dr. Michael Wiener'a katkıları için en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Norveç Helsinki Komitesi (NHC), merkezi Oslo'da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri uluslararası çalışmalarına devam eden bir sivil toplum kuruluşu. Bu amaçla izleme ve raporlama, insan hakları eğitimi faaliyetleri yürütüyor ve sivil toplum ile demokratik yapıları destekliyor. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alıyor.

İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2011 yılından beri Türkiye'de herkes için düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün korunması için çalışmalar yürütüyor. Proje 2013'ten beri Norveç Büyükelçiliği tarafından destekleniyor. Projenin, temel etkinlikleri arasında izleme, belgeleme, raporlama, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve savunuculuk yer alıyor.

Dr. Mine Yıldırım, aktivist araştırmacı ve İnanç Özgürlüğü Girişimi projesinin kurucusu ve koordinatörü. Finlandiya, AABo Akademi İnsan Hakları Enstitüsü'nden doktora derecesini aldı. "Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu – Uluslararası Hukuk ve Türkiye Üzerine bir Vaka Çalışması" başlıklı kitabı 2017'de Routledge tarafından yayımlandı. Kitabın Türkçe çevirisi İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlandı. İngiltere'de Leicester Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları ve Medeni Özgürlükler alanında lisansüstü ve Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Ulusal ve uluslararası projelerde araştırmacı olarak yer aldı. 2021'de, "Batı Balkanlar'da Din veya İnanç Özgürlüğünün Korunmasının Güçlendirilmesi: Parlamenterler İçin Bir Yol Haritası" raporunu kaleme aldı. 2016 yılında din veya inanç özgürlüğü alanındaki çalışmalarıyla Stefanus Prize ödülünü paylaştı. 2019-2022 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Kurulu üyesi olarak görev aldı. Ayrıca, din veya inanç özgürlüğü alanında çok sayıda yayını bulunuyor.

www.inancozgurlugugirisimi.org

inancozgurlugu.info@gmail.com

Twitter: [/inancozgurlugu](https://twitter.com/inancozgurlugu)

Instagram: [/inancozgurlugugirisimi](https://www.instagram.com/inancozgurlugugirisimi)

Facebook: [/inancozgurlugugirisimi](https://www.facebook.com/inancozgurlugugirisimi)

Youtube: [@inancozgurlugu](https://www.youtube.com/@inancozgurlugu)

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	4
Temel kavramlar	7
1. Giriş	10
2. Standartlar - Uluslararası insan hakları hukuku kaynakları	15
3. İzleme sürecinde dikkate alınması gereken konular	22
4. İzleme soruları	27
4.1 Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü	28
4.1.1 Bir din veya inanca sahip olma ve dinini veya inancını değiştirme özgürlüğü	28
4.1.2 Kişinin dinini veya inancını açıklamama hakkı	28
4.1.3 Vicdan, din veya inanca aykırı hareket etmeme hakkı	29
4.2 Dini veya inancı ibadet, öğretim, uygulama, ritüel ve törenler yoluyla açıklama özgürlüğü	29
4.2.1 Dini veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı	29
4.2.2 Dini veya inancı öğretim yoluyla açıklama hakkı	31
4.2.3 Dini veya inancı uygulama, ritüel ve törenler aracılığıyla açıklama hakkı	31
4.3 Din veya inanç özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü	34
4.4 Eğitim sisteminde din veya inanç özgürlüğü	36
5. Aktör haritası	38

KISALTMALAR

CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
ÇHS	Çocuk Hakları Sözleşmesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
İHK	İnsan Hakları Komitesi
MSHS	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
BM	Birleşmiş Milletler

Din veya inanç özgürlüğü ile kadın-erkek eşitliği alanlarındaki çok yönlü ve karmaşık çatışmaların gerçekliği nedeniyle bu iki insan hakkı normunun birbirinin aleyhine olduğunu düşünenler oldu... Bu durumun yol açtığı sorunlardan biri ise din veya inanç özgürlüğü ile kadınların eşitlik hakkının desteklenmesi arasındaki sinerji potansiyelinin keşfinin sistematik olarak önünün kesilmesi.

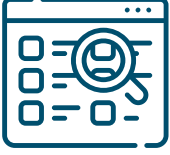
**BM Din veya İnanç Özgürlüğü
Özel Raportörü
Heiner Bielefeldt¹**

¹ BM Özel Raportörü raporu, A/68/290, 7 Ağustos 2013, paragraf 32.

REHBER 2023

TEMEL KAVRAMLAR

Toplumsal cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkeklerin karşılaştırmalı, birbiriyle bağıntılı veya birbirinden farklı rollerini, sorumluluklarını ve faaliyetlerini ele alan sosyokültürel bir değişkeni ifade eder. Cinsiyet özellikleri, her bir kişinin cinsiyetle ilişkili fiziksel özelliklerine işaret ederken toplumsal cinsiyet rolleri ise toplumsal olarak inşa edilen normları belirtir. Toplumsal cinsiyetin odağında kadınlar ile erkekler arasındaki iktidar ilişkileri yer alır. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlar ile erkeklerin kimliklerine ve davranışlarına yönelik kültürel beklentileri temsil eder. Bu roller, hem farklı toplumlar arasında hem de aynı toplum içinde farklılık göstermenin yanı sıra zamanla değişime de uğrayabilir.²

Toplumsal cinsiyet eşitliği

Toplumsal cinsiyet eşitliği; hem kadınlar ile erkeklerin hem de kız ve erkek çocukların hayatlarının her döneminde ve her alanında eşit haklar ile imkânlardan yararlanıp eşit muamele görmesini ifade eder. İnsanların hakları, sorumlulukları, statüleri ve kaynaklar ile hizmetlere yönelik erişim ve kontrol imkânlarının cinsiyetlerine bağlı olmaması gerekir. Bilakis her insanın, kalıplaşmış yargılara ve ayrımcılığa dayalı katı beklentiler, sorumluluklar ve görevlerin dayattığı kısıtlamalara tabi olmadan, ilgileri ve becerileri doğrultusunda kendilerini geliştirme ve tercih yapma olanağına sahip olması gerekir.³

Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması

Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması, toplumsal cinsiyet temelinde daha fazla eşitlik sağlamaya yönelik bir stratejiyi ifade eder.

"Toplumsal cinsiyet perspektifinin ana akımlaştırılması, [...] hem kadınların hem de erkeklerin sorunları ile deneyimlerinin tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki politika ile programların tasarım, uygulama, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin ayrılmaz bir boyutu hâline getirilmesine yönelik stratejiyi temsil eder. Böylece kadınlar ile erkeklerin söz konusu faaliyetlerden eşit şekilde faydalanması ve eşitsizliğin sürmesini önlemek amaçlanır."⁴

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyinin 1997/2 sayılı uzlaşmış sonuçlar belgesi.

2 İHYK (2019), *Born Free and Equal: Sexual Orientation, Gender Identity and Sex Characteristics in International Human Rights Law* (Özgür ve Eşit Doğmak: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Cinsel Yönelim, Cinsiyet Kimliği ve Cinsiyet Özellikleri), İkinci Baskı, New York ve Cenevre; İHYK (2011), "Integrating Gender into Human Rights Monitoring (İnsan Hakları İzleme Çalışmalarına Toplumsal Cinsiyetin Dâhil Edilmesi)", *Manual on Human Rights Monitoring (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz)*, Gözden Geçirilmiş Versiyon, New York ve Cenevre.

3 İHYK (2011), "Integrating Gender into Human Rights Monitoring (İnsan Hakları İzleme Çalışmalarına Toplumsal Cinsiyetin Dâhil Edilmesi)", *Manual on Human Rights Monitoring (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz)*, Gözden Geçirilmiş Versiyon, New York ve Cenevre.

4 A.g.k., s. 4.

● Toplumsal cinsiyet analizi

Toplumsal cinsiyet analizi, kadınlar ile erkeklerin özgün faaliyetleri, koşulları, ihtiyaçları, kaynaklar üzerindeki erişim ile denetim imkânları ve sahip oldukları haklardan faydalanabilme düzeyleri arasındaki farklılıkları saptamaya yönelik bir araç olarak kullanılır. Belirli durumlarla ilişkili olarak cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin ve cinsiyete duyarlı bilgilerin toplanmasını kapsar. İnsan hakları izleme çalışmalarına toplumsal cinsiyeti dâhil etmek için bir başlangıç noktası niteliği taşır.

Toplumsal cinsiyet analizi, yalnızca kadınlar ile erkeklerin deneyimleri ve konumları arasındaki farklılıkları değil, aynı zamanda bu farklılıkların kaynağını ve belirli bir toplumun yapısı, kurumları ile değerleri üzerindeki etkisini de ortaya koyar. Durumu açıklamanın ötesine geçen bir işlevi bulunur.⁵

REHBER 2023

1

GİRİŞ

Fotoğraf: Sena Arslan

Din veya inanç özgürlüğü ile cinsiyet eşitliğinin kesişim alanlarında yaşanan insan hakkı ihlalleri, geniş kesimleri etkiliyor ve çok çeşitli durumlarda ortaya çıkabiliyor. Hatta bu tür ihlallerin pek çoğu, tarafsızlık veya din adına hoş görülebiliyor ya da dinin "dışavurumu" olarak savunulabiliyor. Dine veya inanca ve toplumsal cinsiyete yönelik kalıplaşmış anlayışlar zaman zaman insan haklarının kısıtlanmasına yol açabiliyor. Kısıtlanan haklar arasında kadınların, kız çocukların, erkeklerin, erkek çocukların ve LGBTİ+'ların din veya inanç özgürlüğü hakkı da yer alıyor. Bütüncül bir yaklaşım, bilhassa din veya inanç özgürlüğünün toplumsal cinsiyet boyutuna, dinin kendisinin ve dinin veya inancın dışavurumu olarak sunulan eylemlerin insan haklarına etkisine ve cinsiyet eşitliğine odaklanmayı gerektiriyor. **Rehber niteliğindeki bu çalışmanın odağında, izleme ve raporlama bağlamında din veya inanç özgürlüğü hakkının toplumsal cinsiyet boyutu yer alıyor.**

Bu yayın, din veya inanç özgürlüğünün toplumsal cinsiyet boyutunun izlenmesine ilişkin temel bir rehberlik sağlamayı amaçlıyor. Rehber;

- temel kavramların açıklandığı bir giriş bölümüne,
- geçerli uluslararası insan hakları hukuku standartlarına genel bir bakışa,
- kapsayıcı meseleler hakkında kısa bir tartışmaya ve
- insan hakları izleme çalışması yürütenlerin, hem din veya inanç özgürlüğü hakkıyla hem de temel tamamlayıcı haklarla ilgili bileşenlerin sistematik izleme süreçlerine toplumsal cinsiyet boyutunu dâhil etmesine destek olabilecek, örnek niteliğinde bir dizi soruya yer veriyor.⁶

Bu yayın; aktivistler, uzmanlar, savunucular ve ilgili meseleler hakkında haber yapan gazeteciler dâhil olmak üzere insan haklarının izlenmesi ve raporlanmasına ilişkin çalışmalar yürütenlerin başvurabileceği bir kaynak olması amacıyla hazırlandı.⁷ Öte yandan, bunların karmaşık konular olduğunun ve hala öğrenme sürecinde olduğumuzun farkındayız.

İnsan hakları izleme çalışmaları, insan haklarının korunması alanında gelişim sağlamayı amaçlar. Çalışmaların nihai hedefi ise "devletin; insan hakla-

6 Söz konusu soruların örnek niteliğinde olduğu ve izleme çalışmasının yapıldığı bağlama göre uyarlanması gerektiği göz önünde bulundurulmalı. Olabildiğince kapsayıcı olmaları amaçlansa da okuma kolaylığı açısından soruların her birinde erkekler, kadınlar, LGBTİ+'lar ve kız ile erkek çocukları kapsayan cinsiyetlerin tamamı tekrar belirtilmedi. Fakat bu soruların her türlü cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimden tüm yetişkinleri ve çocukları kapsayacak şekilde ele alınması gerekir.

7 Daha fazlasını öğrenmeye ve anlamaya devam ettiğimiz ve bu çalışmanın süregelen gelişimini yansıtmayı amaçladığımız için rehberi düzenli olarak gözden geçirmeyi ve güncellemeyi taahhüt ediyoruz. Katkılarınızı bekliyoruz, lütfen bizimle inancozgulugu.info@gmail.com adresinden iletişime geçin.

rina saygı gösterme, bu hakları koruma ve yerine getirmeye ilişkin sorumluluğunun" pekiştirilmesini kapsar.⁸

İzleme çalışmalarının birincil sorumluları olan insan hakları kurumları; insan hakkı ihlalleri iddialarına ilişkin bilgileri toplayıp doğrulamak, insan hakları sorunlarını çözmek için hem kamu yetkilileri hem de diğer paydaşlarla işbirliği yapmak ve insan haklarının durumunun iyileştirilmesine yönelik olası çözümleri tespit etmek amacıyla aktif olarak çalışmalar yürütür.⁹ Yüklümlülük sahiplerinin idari faaliyetlerinin izlenmesi, hesap verme mecburiyetlerini artırır. İzleme çalışmaları, bu çalışmaları yürüten bireylerin veya kurumların varlığı sayesinde önleyici bir işlev de görebilir.

İzleme çalışmalarının toplumsal cinsiyet boyutu, son derece önemli olmasına rağmen izleme metodolojisinin "cinsiyetten bağımsız" olduğuna yönelik yaygın varsayım nedeniyle sıklıkla göz ardı ediliyor. **İnsan hakkı ihlallerinin toplumsal cinsiyet boyutunu irdelemek ve vurgulamak önem taşıyor, çünkü bu yönde bilinçli bir çaba gösterilmediği sürece toplumsal cinsiyet boyutu, "sıklıkla görünmez oluyor".¹⁰ Bu durum, din veya inanç özgürlüğü hakkına yönelik izleme çalışmaları yürütenler için de geçerli. Öte yandan bu "görünmezlik" durumunun yerini "bölünmezlik" niteliğine bırakması sağlanabilir.** 1996'dan bu yana BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Rapor-törünün, bilgi toplama ve tavsiyeler de dâhil olmak üzere raporlama sürecinde başka uygulamaların yanı sıra cinsiyete özgü ihlal vakalarının tespiti aracılığıyla toplumsal cinsiyet odaklı bir perspektif benimsemesi talep ediliyor. Özel Rapor-törlük görevindeki bu gelişim süreci, insan haklarına yönelik bütüncül bir yaklaşıma¹¹ örnek olarak gösterilebilir.

Toplumsal cinsiyet perspektifinin; bilgi toplama (mülakatlar; medya izleme çalışmaları; yasal, yargısal ve uygulamaya yönelik gelişmelere dair veri toplama), raporlama ve düzeltici faaliyetlerin araştırılması aracılığıyla tüm izleme sürecine dâhil edilmesi gerekir.

İnsan hakları izleme çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesi:

- Toplumun her kesiminden ve her yaşta kadınlar ile erkeklere yönelik tüm ihlallerin tanınmasını ve sorumluların belirlenmesini sağlamaya yardımcı olur.
- Kadınların, kız çocukların, erkeklerin, erkek çocukların ve LGB-Tİ+'ların deneyimleri ile sorunlarının izleme faaliyetlerinin tasarım ve uygulama süreçlerinin ayrılmaz bir boyutu hâline getirilmesine katkı sunar.

8 İHYK, *United Nations Manual on Monitoring Human Rights* (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin BM Kılavuzu), 2. Bölüm, s. 4.

9 *A.g.k.*

10 Bakınız yukarıdaki dn. 2, *Manual on Human Rights Monitoring (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz)*, 5. Bölüm, s. 15.

11 Wiener, M. (2017), "Freedom of Religion or Belief and Sexuality: Tracing the Evolution of the UN Special Rapporteur's Mandate Practice over Thirty Years (İnanç veya Din Özgürlüğü ve Cinsellik: BM Özel Rapor-törülüğü Görevi Uygulamalarındaki Otuz Yıllık Gelişimin Tarihçesi)", *Oxford Journal of Law and Religion*, Sayı 6, s. 253-267 (264).

- İnsan hakkı ihlallerinin sebepleri ile türlerinin ve bunlara bağlı olarak alınması gereken engelleyici ve koruyucu önlemlerin daha iyi anlaşılmasını sağlar.¹²

İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin BM Kılavuzu, insan hakları izleme çalışmalarına dâhil edilebilecek sorulara yönelik tavsiyelere yer verir¹³:

- Belirli bir insan hakları sorunu, kadınları ve erkekler nasıl farklı şekillerde etkiliyor? Bu farklılıklar neden mevcut? Bu farklılıkların temel nedenleri neler?
- Kadınlar (veya erkekler) belirli türdeki insan hakkı ihlallerine daha sık maruz kalıyor mu?
- İnsan hakkı ihlallerinin nasıl bir toplumsal boyutu var?
- Özel alanlardaki insan hakkı ihlalleri, izleme çalışmalarına dâhil ediliyor mu? Bu tür ihlaller; kadınları, kız çocukları, erkekleri ve erkek çocukları nasıl farklı şekillerde etkiliyor?
- Kadınlar ve erkekler, hak sahipleri olarak farklı savunma mekanizmalarına ve koruma hizmetleri ile çözüm yollarına erişim imkânına sahip mi?
- İhlalleri gidermek için atılan adımlar, bir insan hakları sorunundan etkilenen kadınlara ve erkeklere fayda sağlıyor mu?
- İhlalleri gidermeye yönelik önlemler; kadınların, erkeklerin, kız çocukların ve erkek çocukların özel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenleniyor mu?

Ek bir araç olarak toplumsal cinsiyet analizinden de faydalanılabilir. Bu araç, farklı cinsiyetlere sahip kişilerin özgün faaliyetleri, koşulları, ihtiyaçları, kaynaklar üzerindeki erişim ile denetim imkânları ve sahip oldukları haklardan faydalanabilme düzeyleri arasındaki farklılıkları tespit etmeye yardımcı olur.¹⁴ Belirli durumlarla ilişkili olarak cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin ve cinsiyete duyarlı bilgilerin toplanmasını kapsar. Durumu açıklamanın ötesine geçen bir işlevi bulunur.¹⁵

Toplumsal cinsiyet analizi;

- çeşitli cinsiyetler arasındaki farklılıkların nedenlerini ortaya koyar,
- bu farklılıkların belirli bir toplumun yapısını, kurumlarını ve değerlerini nasıl etkilediğini açıklar,
- cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizliğin yapısal sebeplerini tespit eder.¹⁶

¹² Bakınız yukarıdaki dn. 2, *Manual on Human Rights Monitoring (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz)*, 15. Bölüm, s. 4.

¹³ A.g.k.

¹⁴ Bkz. yukarıdaki dn. 2, *Manual on Human Rights Monitoring (İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz)*, 15. Bölüm, s. 5.

¹⁵ A.g.k.

¹⁶ A.g.k.

Bilgi kaynakları

Bilgi ve veri toplama, izleme sürecinin kritik bir aşamasını oluşturur. Bu süreçte çok çeşitli kaynaklardan faydalanılabilir, insan hakları izleme çalışmalarında görev alanlar;

- uluslararası insan hakları hukuku ile ulusal yasalar arasındaki boşlukları tespit etmek amacıyla yasal meselelere yönelik masa başı araştırmaları yürütebilir,
- kamu kurumlarından bilgi edinme haklarından yararlanma talebinde bulunabilir,
- yeterince bilgi sahibi olunmayan olayların içyüzünü anlamak için yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlardan faydalanabilir,
- çok çeşitli paydaşlara ulaşarak karşılaştırmalı analiz olanağı elde etmek için anket çalışmaları yürütebilir;
- sorunlarını veya ihtiyaçlarını başkalarının yanında konuşmayı tercih etmeyen kişilerle birebir mülakatlar yapabilir;
- pratiklerini gözlemek amacıyla toplulukları ziyaret edebilir;
- belirli meseleleri kolektif düşünce süreçleri aracılığıyla daha iyi anlamak için belirledikleri odak gruplarını bir araya getirebilir.

Aşağıdaki uluslararası insan hakları uyum denetim mekanizmalarının tespitleri ile tavsiyeleri ve bunların ulusal uygulamalarının durumu da önemli veriler sunar:

- BM Sözleşme Organları komitelerinin periyodik raporlara ilişkin sonuç gözlemleri ve başvurulara yönelik görüşleri
- BM Özel Prosedürleri yetkililerinin ülke ziyaretleri, görüşmeleri ve tematik raporları
- BM Evrensel Periyodik İzleme tavsiyeleri
- AİHM kararları

REHBER 2023

2

STANDARTLAR -

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU KAYNAKLARI

İnsan haklarının tamamı evrensel, bölünmez, birbirine bağımlı, vazgeçilmez ve devredilemez niteliktedir.¹⁷ İnsan hakları izleme çalışmalarının tümünde, ilgili insan hakları standartlarının tamamının izleme faaliyeti boyunca gözetilmesi gerekir.

Temel insan hakları sözleşmeleri ve ilgili protokolleri, evrensel olarak korunması gereken insan haklarını belirler.

Bu sözleşmelerden bazıları:

- Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
- İşkence ve Diğer Zalimane Gayrı İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
- Çocuk Hakları Sözleşmesi
- Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

Düşünce, vicdan ve din veya inanç özgürlüğü, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında korunur. Din veya inanç özgürlüğü ve bunlarla ilişkili haklar, temel uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 18. maddesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MŞHS) 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. maddesi herkesin düşünce, vicdan ve din veya inanç özgürlüğünü teminat altına alır.

BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi

2. Madde: Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet, bu Sözleşme'de tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder.

¹⁷ İHYK gibi organlar tarafından yaygın olarak kullanılan terimler.

Ayrımcılık türleri¹⁸

Doğrudan ayrımcılık, bir bireyin yasaklanan ayrımcılık temellerinden bir veya daha fazlasına dayalı olarak, benzer durumdaki bir bireyin gördüğü, görmüş olduğu veya göreceği muameleye kıyasla daha olumsuz bir muamele gördüğü ya da bir veya daha fazla ayrımcılık temeline dayalı olarak zarara uğradığı durumları kapsar.

Dolaylı ayrımcılık; bir hükmün, kriterin ya da uygulamanın bir veya daha fazla ayrımcılık temeliyle ilişkili bir statüye ya da korunan karakteristiğe sahip kişileri orantısız bir şekilde olumsuz etkileyen veya etkileyebileceği durumları ifade eder.

Ayrımcılık yasağı, bağlantılı ayrımcılığı veya algıya dayalı ayrımcılığı da kapsar.

Algıya dayalı ayrımcılık, kişilerin, doğru olup olmadığından bağımsız olarak yasaların koruması kapsamındaki bir korunan karakteristiğe sahip olduğu gerekçesiyle dezavantajlı bir konuma sokulması durumunda ortaya çıkar.

Bağlantılı ayrımcılık, kişilerin yasaların koruması kapsamındaki bir korunan karakteristiğe sahip olan başka bir kişiyle veya kişilerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle dezavantajlı bir konuma sokulması durumunu ifade eder.

Ayrımcılık yasağı, çoklu (kesişimsel veya kümülatif) ayrımcılığı da kapsar ve bu ayrımcılığın neden olduğu farklı nitelikteki zararı tanıır.

Kümülatif ayrımcılık, birbirinden ayrı en az iki temele dayalı ayrımcılığı ifade eder.

Kesişen ayrımcılık, ayrımcılığın, farklı nitelikte belirli bir ayrımcılığa yol açacak şekilde etkileşim hâlinde olan bir dizi temele dayalı olduğu durumlarda ortaya çıkar.

3. Madde: Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasal haklardan erkeklerle kadınların eşit yararlanmasını güvence altına almakla yükümlüdürler.

5. Madde (1): Bu Sözleşme'deki hiçbir hüküm, herhangi bir Devlete, gruba ya da kişiye, bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına veya bu Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.

18. Madde: Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlü-

¹⁸ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve Eşit Haklar Vakfı (Equal Rights Trust) (2023), *Protecting Minority Rights: A Practical Guide to Developing Anti-Discrimination Legislation (Azınlık Haklarının Korunması: Kapsamlı Ayrımcılık Karşısı Mevzuatın Geliştirilmesine Yönelik Pratik Bir Kılavuz)*, New York ve Cenevre, s. xii, xiii.

ğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık ya da ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.

26. Madde: Herkes, hukuk önünde eşittir ve hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın hukuk tarafından eşit olarak korunma hakkına sahiptir. Hukuk bu alanda her türlü ayrımcılığı yasaklar ve herkese ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya başka bir statü ile yapılan ayrımcılığa karşı etkili ve eşit koruma sağlar.

27. Madde: Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.

Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair 1981 tarihli Bildiri

4. Madde: 1. Bütün Devletler; kişisel, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın her alanında insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tanınması, kullanılması ve bunlardan yararlanılması sırasında din veya inanca dayanan ayrımcılığı önlemek ve tasfiye etmek için etkili tedbirler alır.

2. Bütün Devletler, bu tür ayrımcılığı yasaklamak için gerektiği takdirde mevzuat çıkarmak veya değiştirmek de dâhil, din veya bu konudaki diğer inançlara dayanan hoşgörüsüzlükle mücadele etmek üzere gerekli bütün tedbirleri almak için her türlü çabayı gösterir.

8. Madde: Bu Bildiri'deki hiçbir hüküm, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ve insan haklarına dair uluslararası sözleşmelerde tanımlanan bir hakkı kısıtlayıcı veya kullanımını durdurucu bir şekilde yorumlanamaz.

BM CEDAW – Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

2. Madde: Taraf Devletler, kadınlara karşı ayrımcılığın her biçimini yasaklayıp her türlü vasıta ile ve hiç vakit kaybetmeden kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etme politikası izlemeyi kabul ederler ve bu amaçla aşağıdaki konularda taahhütte bulunurlar:

- (a) Erkeklerin ve kadınların eşitliği prensibini henüz ulusal anayasalarına veya diğer ilgili mevzuatlarına içselleştirmemişler ise bu prensibi içselleştirmeyi ve yasalar ve diğer uygun vasıtalarla bu prensibin pratik olarak uygulanmasını sağlamak;
- (b) Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan ve gerektiği takdirde yaptırımlar getiren gerekli mevzuatı çıkarmak ve diğer tedbirleri almak;
- (c) Kadınların haklarını erkeklerle eşit bir biçimde koruyacak hukuki mekanizmalar kurmak ve yetkili ulusal yargı yerleri ile diğer kamu kurumları vasıtasıyla herhangi bir ayrımcılık karşısında kadınların etkili bir biçimde korunmasını sağlamak;
- (d) Kadınlara karşı ayrımcılık niteliğindeki bir eylem veya uygulamadan kaçınmak ve kamu kurum ve kuruluşların bu yükümlülüğe uygun davranmalarını sağlamak;
- (e) Herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş tarafından kadınlara karşı ayrımcılık yapılmasını önlemek için gerekli her türlü tedbiri almak;
- (f) Kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan mevcut yasaları, hukuki düzenlemeleri, gelenekleri ve uygulamaları değiştirmek veya kaldırmak için gerekli her türlü tedbiri almak;
- (g) Kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün ulusal ceza hükümlerini kaldırmak.

5. Madde: Taraf Devletler aşağıdaki konularda gerekli tedbirleri alırlar:

- (a) Her iki cinsiyetten birinin aşağı veya üstün olduğu veya erkekler ile kadınların basmakalıp rollere sahip oldukları düşüncesine dayanan bütün önyargılar ve gelenekler ile her türlü uygulamayı tasfiye etmek amacıyla erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını değiştirmek;
- (b) Ailede verilen eğitimin, toplumsal bir işlev olarak anneliğin gerektiği şekilde anlaşılmasını ve çocuğun büyütülmesinde ve yetiştirilmesinde erkeklerin ve kadınların ortak sorumluluğunun kabul edilmesini, yani çocuğun menfaatlerinin her durumda öncelik taşıdığını da içermesini sağlamak.

16. Madde: 1. Taraf Devletler evlilik ve aile ilişkileri ile ilgili bütün konularda kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve özellikle erkeklerle kadınların eşitliğini öngören aşağıdaki hakları tanır:

- (a) Evlenmede aynı hakka sahip olma;
- (b) Serbestçe eş seçmede ve serbest ve kendi rızasıyla evlenmede aynı hakka sahip olma;
- (c) Evlilik döneminde ve boşanma sırasında aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olma;

(d) Medeni durumları ne olursa olsun, anne ve baba olarak çocuklarla ilgili konularda aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olma; her hâlükârda çocukların menfaatlerine üstünlük tanınır;

(e) Çocukların sayısına ve dünyaya getirilme zamanına serbestçe ve makulce karar verme konusunda aynı hakka sahip olma ve bu hakları kullanabilmeleri için gerekli bilgiye, eğitime ve araçlara sahip olma;

(f) Velayet, vasilik, kayımlık ve evlat edinme veya bu kavramların bulunduğu ulusal mevzuattaki benzer kurumlar bakımından aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olma; her hâlükârda çocukların menfaatlerine üstünlük tanınır;

(g) Soyadı, meslek ve iş seçme hakları da dâhil, karı ve koca olarak aynı kişisel haklara sahip olma;

(h) Eşlerin mallarına sahip olma, kazanma, işletme, idare etme, kullanma ve mallarını bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak elden çıkarma konusunda aynı haklara sahip olma.

2. Çocuğun nişanlandırılması ve evlendirilmesi hiçbir hukuki sonuç doğurmaz; asgari evlenme yaşını tespit etmek ve evliliklerin resmî sicile kaydının zorunlu hale getirilmesi için yasama tedbirleri de dâhil gerekli tüm işlemler yapılır.

BM sözleşme organlarının genel yorumları, ilgili insan hakları hükümleri doğrultusundaki devlet yükümlülüklerine yönelik eleştirel açıklamaları kapsar. Yorumlar genellikle bir bütün olarak birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte bu belgede yalnızca bazı temel paragraflara yer veriyoruz.

İnsan Hakları Komitesi Genel Tavsiyesi/MSHS'nin 18. Maddesine İlişkin 22 No'lu Genel Yorum

10. Belirli inançların anayasalarda, mevzuatlarda veya iktidar partilerinin beyanlarında ve benzeri durumlarda veya Devlet uygulamalarında resmî ideoloji olarak yer alması, 18. madde çerçevesindeki özgürlüklerin veya Sözleşme ile tanınan diğer hakların ihlaline veya resmî ideolojiyi kabul etmeyen veya bu ideolojiye karşı çıkan kişilere karşı ayrımcılığa neden olmalıdır.

İnsan Hakları Komitesi Genel Tavsiyesi/MSHS'nin 3. Maddesine İlişkin 28 No'lu Genel Yorum

Tüm insanlar Sözleşme'de sağlanan haklardan eşit şartlarda ve bütünüyle yararlanmalıdır... Devletler, erkeklerin ve kadınların Sözleşme'de sağlanan tüm haklardan eşit ölçüde yararlanmasını sağlamalıdır.

Ortak Genel Tavsiye/Komitenin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne İlişkin 31 No'lu Genel Yorumu ve Çocuk Haklarına İlişkin 18 No'lu Genel Yorumu

Paragraf 7 - Dolayısıyla, zararlı uygulamaların zemini cinsiyet, toplumsal cinsiyet, yaş ve başka durumlar temelindeki ayrımcılıktır ve bu uygulamalar çoğu kez sosyokültürel ve dinî âdetler ile değerlere, ayrıca dezavantajlı konumdaki kadın ve çocuk kesimlerine ilişkin yanlış değerlendirmelere atıfla gerekçelendirilmektedir. Genel olarak ele alındığında zararlı uygulamalar, çoğu durumda şiddetin ciddi biçimleriyle ilişkilidir veya doğrudan kadınlara ve çocuklara yönelik bir şiddet biçimidir. Bu uygulamaların niteliği ve yaygınlığı bölgelere ve kültürlere göre değişmektedir. Bununla birlikte, en yaygın görülenleri ve yeterince iyi belgelendirilenleri şunlardır: kadınlarda genital sakatlama, çocuk yaşta ve/ya da zorla evlendirme, poligami (çok eşlilik), sözde namus adına işlenen suçlar ve çeyiz-başlık parası ile bağlantılı şiddet.

Ayrıca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı katılımcısı devletlerin din veya inanç özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği ile ayrımcılık yasağına ilişkin geniş kapsamlı taahhütleri bulunur.¹⁹

¹⁹ Temel AGİT taahhütler için bkz.: OSCE Commitments on Freedom of Religion or Belief (Din veya İnanç Özgürlüğüne İlişkin AGİT Taahhütleri), OSCE Commitments Relating to Gender Equality and Non-Discrimination (Cinsiyet Eşitliğine ve Ayrımcılık Yasağına İlişkin AGİT Taahhütleri).

REHBER 2023

3

İZLEME SÜRECİNDE
DİKKATE ALINMASI GEREKEN KONULAR

Fotoğraf: Pavlo Byalyk, BM Tacikistan

Din veya inanç özgürlüğü hakkının toplumsal cinsiyet boyutuna yönelik izleme çalışmaları yürütürken önemli meselelerin göz önünde bulundurulması gerekiyor. Bunlar arasında uluslararası insan hakları sözleşmelerine getirilen çekinceler, devletlerin pozitif ve negatif yükümlülükleri, azınlıkların korunması, devlet dışı aktörlerin rolü, kamusal ile özel alan ayrımı ve temsil ile katılıma yönelik kıyaslamalar yer alıyor.

Çekinceler

Din veya dinî hukuk gerekçesiyle bazı devletler, insan hakları sözleşmelerine kadınların ve kız çocukların insan haklarını etkileyecek çekinceler koyuyor.²⁰ Bu çekinceler, din veya inanç özgürlüğünün toplumsal cinsiyet boyutunu da etkiliyor.

Devletlerin pozitif ve negatif yükümlülükleri

Devletlerin, din veya inanç özgürlüğü de dâhil olmak üzere insan haklarının herkes için korunmasını sağlamaya yönelik hem negatif hem de pozitif yükümlülükleri bulunuyor. Negatif yükümlülükler, devletlerin insan hakları karşısında engel teşkil edecek yasalardan, politikalardan ve uygulamalardan kaçınmasını gerektiriyor. Pozitif yükümlülükler ise devletlerin, insan haklarından bütünüyle yararlanılmasını sağlamak için ileriye dönük önlemler almasını gerektiriyor.

Din veya inanç özgürlüğü hakkına yönelik izleme çalışmaları yürütenler; kadınların, kız çocukların, erkeklerin, erkek çocukların ve LGBTİ+'ların haklarından bütünüyle faydalanabilmesini sağlamaya yardımcı olacak pozitif önlemlere ihtiyaç duyulup duyulmadığını göz önünde bulundurmalı. Aynı şekilde negatif önlemler de çeşitli cinsiyet kimliklerine sahip insanlar üzerindeki etkileri açısından değerlendirilmeli.

Azınlıkların korunması

Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü tarafından ifade edildiği gibi:

...din veya inanç özgürlüğü ile kadın-erkek eşitliği arasındaki ilişkinin karşıtlık içerdiğine yönelik hatalı teorik yorum, her iki insan hakkının kesişim alanlarında yer alan özel ihtiyaçları, istekleri, talepleri, deneyimleri ve hassasiyetleri olan milyonlarca insanın yaşadıklarının tam olarak anlaşılabilmesinin önüne geçiyor. Bu sorun, dinî azınlıklara mensup kadınlar üzerinde orantısız bir etki yaratıyor. Bu nedenle Özel Raportör, Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda dile getirilen

20 Ghanea, N. (2017), *Women and Religious Freedom (Kadınlar ve Din Özgürlüğü)*, USCIRF, s. 2, 3.

"[tüm] insan haklarının evrensel, bölünmez ve birbiriyle ilişkili" niteliğine yönelik kaide uyarınca bütüncül bir yaklaşımı desteklemenin önemini vurguluyor. Karmaşık ve gerilimli durumlarda bile savunulması gereken bu bütüncül yaklaşım doğrultusunda Devletlere ve diğer paydaşlara yönelik bir dizi pratik öneri geliştiriyor.²¹

Benzer bir şekilde, Mart 2017'de insan hakları alanında çalışan inanç temelli aktörler ve sivil toplum aktörleri tarafından kabul edilen "İnançlar Hakları Destekliyor" çerçevesi de aşağıdaki taahhütleri kapsıyor:

V. "İnançlar Hakları Destekliyor" deklarasyonunu uygularken ayrımcılık yasağına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine uyacağımızı taahhüt ediyoruz. Özellikle de kendi uzmanlık alanlarımız dâhilinde, cinsiyet eşitsizliğini ve zararlı kalıplaşmış yargıları kalıcılaştıran veya hatta cinsiyete dayalı şiddete göz yuman dinî anlayışları ve yorumları yeniden değerlendireceğimize söz veriyoruz. Herkes için adalet ve herkese eşit değer atfedilmesini sağlamanın yanı sıra kadın sünneti (genital sakatlama), çocuk yaşta ve/veya zorla evlendirme ve sözde namus adına işlenen cinayetler gibi zarar verici uygulamalar dâhil olmak üzere kadınların, kız ve erkek çocukların hiçbir ayrımcılık ve şiddet biçimine uğramama hakkına bağlı kalmayı taahhüt ediyoruz.

VI. Kendi eylem alanlarımızda, azınlık gruplarına mensup olan herkesin haklarını destekleyeceğimizi ve onların din veya inanç özgürlüğünün yanı sıra uluslararası insan hakları hukukunda kabul edildiği şekliyle kültürel, dinî, toplumsal, ekonomik ve kamusal hayata eşit ve etkin şekilde katılma hakkını tüm inançlı insanlar arasında asgari bir dayanışma standardı olarak savunacağımızı taahhüt ediyoruz.²²

Sınırlamalar

Dini veya inancı açıklama özgürlüğüne sınırlama getirilen durumlarda kamu yetkililerinin, bu sınırlamaların yasalarla belirlenmiş, demokratik bir toplumda meşru bir amaçla gerekli, orantılı, ayrımcılık teşkil etmeyen ve cinsiyete duyarlı nitelikte olması koşullarının tümünü sağlaması gerekiyor.

Farklı sınırlamaları ve muafiyetleri belirleme sürecinde devletlerin, tüm din veya inanç topluluğu uygulamalarının cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla dikkate alınmasını sağlama yükümlülüğü bulunuyor. Ayrıca sınırlamaların, din veya inanç temelli azınlık toplulukları üzerindeki etkisini değerlendirmeleri gerekiyor.

Devlet dışı aktörlerin rolü

Devlet dışı aktörlerin eylemleri, insan hakkı ihlallerine yol açabiliyor. Bu ihlaller genellikle özel alanda yaşanıyor. Bu durum, bilhassa kadınların veya LGBTİ+'ların haklarına yönelik ihlallerde gözlemleniyor.

21 Yukarıdaki dn. 1, A/68/290, s. 2.

22 BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Raporu, A/HRC/40/58, ek II, taahhüt V ve VI, 2019.

Söz konusu devlet dışı aktörleri aşağıdaki kategorilere²³ ayırabiliriz:

- Aile içindeki devlet dışı aktörler: akrabalar (ebeveynler, kardeşler, diğer yakın akrabalar), evlilik yoluyla edinilen akrabalar (ör. kayınpeder, kayınvalide) ve partnerler (nikâhlı, nikâhsız veya gayriresmî)
- Toplum içindeki devlet dışı aktörler: komşular ve yabancılar, sağlık çalışanları, işverenler, dinî liderler veya gayriresmî faaliyet yürüten eğitim kurumları
- Çatışma şartlarında devlet dışı aktörler: cinsel şiddet eylemleri gerçekleştiren fiilî otoriteler, silahlı gruplar, paralı askerler veya uluslararası kuvvetler
- İş ve istihdam ilişkileri bağlamındaki devlet dışı aktörler

BM Özel Raportörünün ifadesiyle;

Kadınlar, kız çocuklar ve LGBTİ+'lar, devlet dışı aktörler tarafından uygulanan ve sıklıkla kabul gören dinî yasalar ile söylemlerin açıkça veya zımnen desteklediği çok sayıda şiddet biçimine maruz kalıyor... Özel Raportör, zararlı uygulamaların devamlılığından ve kadın sünneti (genital sakatlama), başlık parası cinayetleri, tecavüz, birden fazla kadınla evlenme, çocuk yaşta ve zorla evlendirme, dayak, zorla yapılan cinsiyet değiştirme ameliyatı ile sözde "namus" suçları dâhil olmak üzere bu tür eylemlerin, faileri tarafından dinî inançların onayladığı veya gereği olduğu gerekçesiyle "meşrulaştırılıyor" olmasından endişe duyuyor.²⁴

Kamusal ile özel alan ayrımı

Kamusal ve özel alan ayrımı, yaşanan ihlallerin tanınmasının önünde bir engel olmamalı. Nitekim, kadınların, kız çocukların, erkek çocukların ve LGBTİ+'ların karşılaştığı ihlallerin pek çoğu özel alanda yaşanıyor.

Temsil ile katılıma yönelik kıyaslama

Din veya inanç özgürlüğünün cinsiyet boyutuna yönelik izleme çalışması yaparken cinsiyet oranı göz önünde bulundurulabilir. Örneğin din veya inanç kurumlarının yönetim kademelerindeki cinsiyet dağılımı kıyaslanabilir. Bu oranlar önemli olmakla birlikte Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), bu verinin cinsiyet eşitliğine yönelik yeterli bir gösterge olmadığını belirtiyor.²⁵ UÇÖ, "cinsiyet eşitliğinin doğası bakımından daha niteliksel olduğunu ve politikalar, süreçler ile müdahalelerin sonuçlarını temel aldığı", bu nedenle de "cinsiyet eşitliğine yönelik yeterli göstergelerin, elde edilen sonuçların esaslılığına ve niteliğine odaklandığını" ifade ediyor.²⁶

23 Yukarıdaki dn. 2, *İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz (Manual on Human Rights Monitoring)*, 15. Bölüm, s. 14.

24 BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Raporu, A/HRC/43/48, 2020, s. 9.

25 Uluslararası Çalışma Örgütü (2020), *Guidance Note 3.1: Integrating Gender Equality in Monitoring and Evaluation (Kılavuz Notu 3.1: İzleme ve Değerlendirme Çalışmalarına Cinsiyet Eşitliğinin Dâhil Edilmesi)*, Sayı 3, Haziran 2020, s. 5.

26 A.g.k., s. 6.

Temsil: Karar organlarındaki (meclisler, şirket yönetim kurulları, sendika yönetimi vb.) kadın-erkek oranı, kadınlar ile erkeklerin söz hakkının ve iktidara erişim imkânlarının önemli göstergeleri niteliğinde. Öte yandan kadın ve erkek sayısı tek başına yeterli bir veri değil. Karar organları tarafından alınan kararların gerçek sonuçlarını ve bu sonuçların cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmak da aynı düzeyde önem taşıyor.

Katılım: Belirli bir faaliyette (eğitim kursu, yeni bir politikaya yönelik görüşme vb.) yeterince temsil edilmeyen veya dezavantajlı bir cinsiyetin katılım düzeyini yükseltmek her zaman istenir.

REHBER 2023

4

İZLEME SORULARI

Fotoğraf: Salim Taş (AA)

4.1 Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

4.1.1 Bir din veya inanca sahip olma ve dinini veya inancını değiştirme özgürlüğü

Din veya inanç özgürlüğü, herkesin sahip olduğu bir hak. Kadınlar, erkekler, LGBTİ+'lar, inançlı ve inançsız kişiler, yetişkinler ve çocuklar, vatandaşlar ve vatandaşlığı olmayanlar, çoğunluk dinine mensup olanlar veya azınlıklar dâhil herkes bu hakka sahip. Din veya inanç özgürlüğü, "Tanrılı, tanrısız ve ateist inançların yanı sıra herhangi bir din veya inanç açıklamasında bulunmama hakkını da korur. Dolayısıyla, 'din' veya 'inanç' terimleri geniş bir şekilde yorumlanmalı."²⁷

- Din veya inanca sahip olma ve dinini veya inancını değiştirme hakkına yönelik mevcut yasal kısıtlamaların bilhassa erkekleri, kadınları veya LGBTİ+'ları hedef alıp almadığını değerlendirin. Yasal kısıtlamaların olmadığı durumlarda uygulanan fiilî kısıtlamalar mevcut mu? Bu yasal ya da fiilî kısıtlamalar, söz konusu bireylerin din veya inanca sahip olma ve dinini ya da inancını değiştirme hakkından faydalanabilme düzeyini nasıl etkiliyor?
- Bu haklardan eksiksiz bir şekilde faydalanılabilmesini sağlamak için alınması gereken önlemler var mı? Varsa bu önlemler neler olmalı ve kimin tarafından alınmalı?
- Özellikle ev, eğitim kurumları ve dinî kurum ortamlarını değerlendirin.

4.1.2 Kişinin dinini veya inancını açıklamama hakkı

Kimse dinini veya inancını açıklamak zorunda bırakılamaz.²⁸

- Bireylerin dinini ve inançlarını açıklamasını veya dinî kurumların, mensupları hakkında bilgi paylaşmasını gerektiren yasalar mevcut mu? Örneğin örgütlenme haklarının kullanımında, nüfus idaresinde, eğitim kurumlarına kaydolurken veya mahkeme işlemleri için dinin ve inancın açıklanması gerekiyor mu?
- Böyle bir gereklilik varsa bu hükümlerin farklı cinsiyet kimliklerine sahip kişiler üzerinde orantısız bir olumsuz etkisi var mı?

27 Bu açıklama yaygın olarak 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MŞHS) 18. Maddesine ilişkin 22 No'lu Genel Yorum (48) metninden alıntılanır.

28 BM İnsan Hakları Komitesi (1993), BM MŞHS 18. madde hakkında 22 No'lu Genel Yorum, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, para. 3.

- Örneğin öğrenciler veya ebeveynleri, zorunlu din dersinden muafiyet hakkından yararlanmak için okul içinde dinlerini veya inançlarını açıklamak zorunda bırakılıyor mu? Bırakılıyorsa bu zorunluluğun çeşitli cinsiyet kimliklerine sahip çocuklar üzerindeki etkisi arasında bir farklılık var mı?
- Askerlik hizmetinin zorunlu olduğu koşullarda askere alınanlar, dinlerini veya inançlarını açıklamak zorunda bırakılıyor mu? Öyleyse bu zorunluluk, farklı cinsiyet kimliklerine sahip kişileri nasıl etkiliyor?

4.1.3 Vicdan, din veya inanca aykırı hareket etmeme hakkı

Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkından açıkça söz edilmese de BM İnsan Hakları Komitesi, "öldürücü silah kullanma zorunluluğunun, inanç özgürlüğü ve dini veya inancı ortaya koyma hakkıyla ciddi şekilde çatışması durumunda" MSHS'nin 18. maddesinin vicdani ret hakkına dayanak oluşturabileceğini tespit etti.²⁹

Askerlik hizmeti, genellikle erkekler için zorunlu olmakla birlikte bazı durumlarda kadınlar için de mecburi olabiliyor.

- Kişilerin vicdanına, din veya inancına aykırı hareket etmek zorunda bırakılmasının, bazı durumlarda cinsiyet kimliğine özgü bir etkiye yol açıp açmadığını değerlendirin.
- Vicdanına, din veya inancına aykırı hareket etmek zorunda bırakılmak, kadınlar ve kız çocuklar açısından nasıl bir deneyime dönüşüyor?

4.2 Dini veya inancı ibadet, öğretim, uygulama, ritüel ve törenler yoluyla açıklama özgürlüğü

4.2.1 Dini veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı

İbadet özgürlüğü, ibadet amacıyla toplanma hakkını da kapsıyor.³⁰

İbadet yerlerine erişim

Dini veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı, ibadet yerlerine erişim hakkını da içeriyor.

- Kadınların, erkeklerin ve LGBTİ+'ların ibadet yerlerine erişim imkânlarını, eşitlik ilkesi ışığında değerlendirin. İbadet yerlerine erişim konusunda yasal engeller var mı? İbadet yerleri nasıl kullanılıyor veya tahsis ediliyor? İbadet yerleri ayrı bölümlerden oluşuyorsa kadınlara

29 A.g.k., paragraf 11. Ayrıca bkz. Zyberi, Gve S. Madrigal, E. (2022), "The practice of judicial and quasi-judicial human rights bodies on conscientious objection to military service (Yargı organlarının ve yarı yargısal organların askerlik hizmetine karşı vicdani redde yönelik uygulamaları)", Wiener, M. ve F. Puyana, D. (der.), *A Missing Piece for Peace: Bringing Together the Right to Peace and Freedom of Conscientious Objection to Military Service (Barışın Eksik Parçası: Barış Hakkını, Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret Özgürlüğüyle Buluşturmak)*, UPEACE, s. 121-139.

30 Yukarıdaki dn. 28, paragraf 4.

ayrılan alanlar, erkeklere ayrılanlarla benzer nitelikte mi? Bu alanlar, kadınların ihtiyaçlarını (örneğin bebek arabasıyla erişim kolaylığı) karşılıyor mu?

- İbadet yerlerinin yönetiminde erkeklerin ve kadınların rolleri neler? Kadınlar, ibadet yerlerinin yönetimiyle ilgili kararlarda temsil ve katılım aracılığıyla söz hakkına sahip mi? Sahiplerse bu, ne düzeyde bir söz hakkı?
- Belirli bir dine veya inanca mensup kadınların, bir din ya da inanç topluluğunda kadınların rolüne yönelik yaygın olarak kabul gören öğretilerden ve uygulamalardan farklı görüşlere sahip olması durumunda, inançları doğrultusunda kendi ibadet topluluklarını oluşturma ve kendi dinlerini veya inançlarını uygulama özgürlüğü var mı?
- LGBTİ+'lar, ibadet yerlerine erişim konusunda ne gibi zorluklarla karşılaşılıyor?
- Kamu yetkilileri, din veya inanç topluluklarında kadınların rollerine ilişkin kalıplaşmış yargılarla mücadele etmek için ne tür girişimlerde bulunuyor?
- Din veya inanç topluluklarında kadınların insan haklarına yönelik kısıtlamalar mevcut mu? Mevcutsa bu kısıtlamalar hangi haklara yönelik? Söz konusu kısıtlamaların meşru dayanakları var mı?
- Kimler veya hangi kurumlar, kadınların ibadet yerlerine etkin ve eşit erişimine karşı çıkıyor ve bunu destekliyor?

İbadet yerleri ve bunların statüleri

İbadet özgürlüğü hakkı, ibadet yerlerini kurma hakkını da kapsıyor.³¹

- İbadet yerlerinin kurulması ve/veya tanınması konusunda erkekleri, kadınları ve LGBTİ+'ları farklı şekillerde etkileyen yasal kısıtlamalar mevcut mu?
- Belirli bir dine veya inanca yönelik ibadet yerleri; dinî bir kamu kurumunun, devlet kilisesinin ya da başka bir dinî kurumun tekelindeyse bu durum, ibadet yerlerinin kurulmasının önünde bir engel teşkil ediyor mu? Öyleyse bu engelin, söz konusu hakkın toplumsal cinsiyet boyutu üzerinde nasıl bir etkisi var?

Dinî hizmetlere ayrılan kamu kaynakları

Bir devletin, din ile ilişkisine bağlı olarak dinî hizmetlerin kamu hizmeti olarak sunulması ya da din veya inanç topluluklarının faaliyetleri için kamu kaynağı tahsis edilmesi söz konusu olabilir.

³¹ A.g.k., paragraf 4.

- Dinî hizmetler için kamu kaynağı sağlanıp sağlanmadığını değerlendirin. Sağlanıyorsa kaynakların tahsis edilmesine yönelik politika, cinsiyet eşitliği kıstaslarını içeriyor mu?
- Devlet, dinî hizmetler için kamu kaynağı sağlama süreçlerinde cinsiyet eşitliği ve din veya inanç özgürlüğüne dair yükümlülüklerine ne düzeyde uyuyor?
- Kaynak sağlama süreçleri nasıl yönetiliyor ve yönetim usulü, dinî hizmetlerden faydalanan farklı cinsiyet kimliklerine sahip kişileri nasıl etkiliyor?

4.2.2 Dini veya inancı öğretim yoluyla açıklama hakkı

Din veya inanç özgürlüğü hakkı, kişinin dinini veya inancını uygulama ve öğretim yoluyla açıklamanın yanı sıra yayma hakkını da kapsıyor.³²

- Yasalar veya uygulamalar çerçevesinde din veya inanç öğretmenlerine yönelik cinsiyet temelli kısıtlamalar mevcut mu? Kadınları öğretmenlik yapmaktan alıkoyan engeller var mı? Varsa bu engeller, kadının dinî topluluklardaki rolünü nasıl etkiliyor?
- Kadın öğretmenlerin formasyonuna olanak sağlamak için alınması gereken önlemler var mı? Din öğretimi sunan okulların mezunlarının cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerini inceleyin.
- Kadınların ve LGBTİ+'ların dini veya inancı yorumlamasının önünde engeller var mı?
- Kişinin dinini veya inancını paylaşmasına yönelik yasal ya da uygulamaya yönelik kısıtlamalar mevcut mu? Mevcutsa bu kısıtlamalar, farklı cinsiyet kimliklerine sahip kişileri nasıl etkiliyor?
- Herkesin dinini veya inancını engellerle karşılaşmadan paylaşabilmesini sağlamak için alınması gereken önlemler var mı?

4.2.3 Dini veya inancı uygulama, ritüel ve törenler aracılığıyla açıklama hakkı

Dinî sembol ve/veya kıyafetler

Dini veya inancı kıyafetler ya da kişisel semboller aracılığıyla açıklama hakkı, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında korunuyor.³³

- Kamusal alanda kişisel dinî sembollerin kullanımına yönelik yasal kısıtlamalar mevcut mu?
- Erkeklerin veya kadınların belirli bir şekilde giyinmesini zorunlu kılan yasalar veya uygulamalar var mı?

³² AIHM, *Kokkinakis/Yunanistan*, Başvuru No. 14307/88, 25 Mayıs, 1993, paragraf 31.

³³ Yukarıdaki dn. 28, paragraf 4.

- Bu tür yasalar yoksa azınlık mezheplerine mensup kişiler de dinî sembolleri ve kıyafetleri özgürce kullanma hakkına sahip mi? Yasal veya uygulamaya dayalı kısıtlamaların cinsiyete özgü olası sonuçları var mı?
- Varsa bu kısıtlamalar tüm mezhepler için mi, yoksa yalnızca azınlıklar için mi geçerli? Bu tür kısıtlamaların yasal gerekçeleri neler? Kadınlara veya erkeklere yönelik belirli kısıtlamalar mevcut mu?
- Kadınlarla ilişkili, (hem kadın hem de inançlı olmaları nedeniyle) çifte ayrımcılığa yol açan dinî semboller mevcut mu? Söz konusu semboller; başörtüsü, burka, uzun etek, peruk, rahibe giysisi gibi örnekleri içerebilir.
- Erkekler ve kadınlar, kamusal alanlarda giyecekleri kıyafetleri seçme özgürlüğüne sahip mi? Kamusal alanlarda dinî sembollerin kullanımına ilişkin kadınlara özgü kısıtlamalar var mı?
- Kamusal alanlarda başını açmak isteyen kadınlara, devlet veya devlet dışı aktörler tarafından dayatılan dinî normlar mevcut mu?
- Kadınların veya erkeklerin dinî sembolleri ya da kıyafetleri kullanmasını zorunlu kılan veya engelleyen işyeri politikaları ya da uygulamaları olup olmadığını değerlendirin.

Dinî uygulamalarda gelenekselleşmiş dilleri öğrenme ve kullanma hakkı

Dini veya inancı uygulama hakkı, din veya inanç grubunun dinî uygulamalarında geleneksel olarak kullandıkları dili öğrenme hakkını da kapsıyor.³⁴

- Erkeklerin veya kadınların dinî uygulamalarda gelenekselleşmiş dili öğrenmelerinin ve kullanmalarının önünde herhangi bir engel var mı?
- Geleneksel dili konuşan kişilerle ilgili ayrıştırılmış verileri inceleyin. Erkekler ve kadınlar arasında bir eşitsizlik var mı? Varsa söz konusu eşitsizliğin nedenlerini düşünün ve hem erkeklerin hem de kadınların bu haktan eksiksiz bir şekilde faydalanmasını sağlamak için ek önlemler alma ihtiyacı mevcutsa bunları tespit edin.

Din görevlilerini atama hakkı

"Din veya inancın uygulanması ve öğretilmesi; belirli din gruplarının temel faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan dinî liderleri, rahipleri ve öğretmenleri seçme gibi özgürlükleri kapsadığı" için din görevlilerini atama hakkı, insan hakları hukuku kapsamında korunur.³⁵

³⁴ A.g.k.

³⁵ A.g.k.

- Dinî liderlerin atanmasına ilişkin, erkeklerin veya kadınların lehinde olan yasalar ve/veya devlet uygulamaları mevcut mu?
- Din veya inanç toplulukları içinde cinsiyet eşitliğini desteklemek için kamu yetkilileri tarafından alınan önlemler var mı? Varsa bu önlemler, din veya inanç topluluğunun özerklik haklarını ve farklı cinsiyet kimliğine sahip kişilerin insan haklarını nasıl etkiliyor?
- Herkesin insan haklarını korumak için hangi önlemlerin alınması gerekiyor?

Bayramlar, tatiller ve dinî açıdan önem taşıyan günler

İbadet kavramı; bayramların kutlanması ve tatil günlerinin uygun şekilde geçirilmesini de içerir. Dolayısıyla bu uygulamalar, dini veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı kapsamında korunuyor.³⁶

Kadınlar, sıklıkla yemek yapmaya ve diğer hazırlıklara yönelik daha fazla sorumluluk üstlenmek zorunda kaldığı için dinî bayramlarda izinli sayılmaktan daha çok etkilenebiliyor.

- İş kanununun, dinî azınlıkların bayramlarını kutlamak için izinli sayılmasına imkân tanıyıp tanımadığını değerlendirin.

Defin hakkı

Cenazenin defnedilmesine yönelik âdetler, dinî uygulamaların temel yönlerinden birini temsil eder ve dini açıklama hakkı kapsamına girer.³⁷

- Cenazenin defni sırasında kadın, erkek ya da LGBTİ+'lar için din veya inanç özgürlüğü hakkının kısıtlandığı durumlar mevcut mu? Erkekler ve kadınlar için farklı cenaze törenleri düzenlenmesi gereken ve bunlara uyulmadığı durumlar var mı?
- Yakın zamanda din değiştirmiş kişilerin, yeni dinlerinden veya o dönemde vefat eden akrabalarının yeni dinlerinden ötürü cenazelerini defnetme hakkından mahrum bırakıldığı durumlar söz konusu mu?
- Farklı cinsiyet kimliklerine sahip kişiler, devletin ve devlet dışı aktörlerin uygulamalarından farklı şekillerde etkileniyor mu?

Kişisel statü hukuku ve aile hukuku

Kişisel statü hukuku ve aile hukuku yasaları, sıklıkla dinî geleneklere yönelik yorumlara dayanan ayrımcı yasa hükümlerine yer veriyor.

³⁶ A.g.k.

³⁷ AIHM, Polat/Avusturya, 12886/16, 20 Ekim 2021, paragraf 51.

- Kişisel statü hukukunun veya aile hukukunun yapısını ve yarattığı etkiyi değerlendirin. Seküler bir alternatif mevcut mu? Söz konusu yasalar, kadınların din veya inanç özgürlüğü de dâhil olmak üzere insan haklarından eksiksiz bir şekilde faydalanmasına engel oluyor mu?
- Kamu yetkilileri, kişisel statü hukukunun ya da aile hukukunun din veya inanç odaklı yasaları aracılığıyla cinsiyet temelli ayrımcılığa ya da şiddete teşvik eden dinî ilkeleri dayatıyor mu?
- Dinî topluluklara kişisel statü hukukunun uygulanması için yetki veriliyor mu? Böyle bir yetki veriliyorsa söz konusu meselelere yönelik uygulamaların idari süreçlerinde cinsiyete dayalı katılımın niteliği ne?

BM Özel Raportörünün ifadesiyle;

Suudi Arabistan'daki kadınlar ve kız çocuklar, "vesayet sistemi"ndeki yeni reformlara rağmen kanunlar ile uygulamalar çerçevesinde çeşitli alanlarda sistematik ayrımcılığa uğramaya devam ediyor ve cinsiyete dayalı şiddete karşı yeterince korunmuyor. İsrail'de yalnızca kocanın rızasıyla boşanmaya müsaade eden mezhebe dayalı aile hukukunun, kadınları mülklerinden ve çocuklarının velayetinden vazgeçmeye mecbur bırakabildiğini ortaya koyan raporlar mevcut. Üstelik bu hukukun, medeni haklara dayalı bir alternatifi yok. Tunus ise kadınların ve kız çocukların insan haklarını korumaya yönelik çok sayıda uygulamasıyla Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da çarpıcı bir örnek niteliği taşısa da İslam'ın yorumuna dayanan, yürürlükteki 1956 tarihli Medeni Kanun'da miras haklarında cinsiyet eşitliğini teminat altına alacak daha fazla değişiklik yapmalı.³⁸

4.3 Din veya inanç özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü

Örgütlenme özgürlüğü, uluslararası insan hakları sözleşmeleri kapsamında korunan temel bir hak.³⁹ Örgütlenme özgürlüğü ve din veya inanç özgürlüğü birbiriyle bağlantılı.⁴⁰ Din veya inanç özgürlüğü hakkının kolektif bir boyutu bulunuyor. Din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu, bu hak kapsamında başkalarıyla birlikte toplu olarak gerçekleştirilen koruma altındaki eylemlere ve bu eylemleri gerçekleştiren ve kolektif hakları kullanan gruplara ve farklı topluluk yapılarına (tüzel kişilik statüsüne sahip olan veya olmayan gruplar) dayanıyor.⁴¹ Tüzel kişilik statüsü edinme ve içişlerinde özerklik hakları, din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutunun temel taşları niteliğinde.⁴² Bütüncül bir yaklaşım, hem bireysel hem de kolektif boyutların uluslararası insan hakları hukuku doğrultusunda korunmasını sağlamak açısından kritik bir önem taşıyor.

38 Yukarıdaki dn. 24, s. 5.

39 İHEB 20. madde, MSHS 22. madde, AİHS 11. madde.

40 MSHS 22. madde. Ayrıca bkz. Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörünün Raporu, A/HRC/19/60, 22 Aralık 2011, paragraf 43.

41 Yıldırım, M. (2023), *Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Bölüm.

42 A.g.k., 3. ve 4. Bölüm.

- Yasalar veya uygulamalar çerçevesinde, dinî bir amaç doğrultusunda tüzel bir kişilik kurmaya yönelik cinsiyet temelli kısıtlamalar mevcut mu?
- Kamuya ait veya özel dinî kurumların yönetim kurullarının ve başkanlık kadrolarının kimlerden oluştuğuyla ilgili ayrıştırmış verileri değerlendirin. Kamu kurumlarının raporlamadığı durumlarda bu verilere ulaşmak için kurumsal web sitelerinde arama yapılabilir, yıllık raporlar incelenebilir ve din veya inanç toplulukları dâhil ilgili kurumlara anketler gönderilebilir.
- Söz konusu yönetim organlarındaki erkek ve kadın dağılımı eşit değilse durumun nedenlerini ve hem erkeklerin hem de kadınların topluluk hayatındaki temsili ve katılımını sağlamak için ek önlemler alma ihtiyacı mevcutsa bunları belirleyin.
- Gerçek katılım düzeyini incelemek için temsile yönelik yukarıda belirtilen kısıtlamalar göz önünde bulundurularak bir izleme metodolojisinin geliştirilip kullanılması gerekir.

Dinî kurumlar

Devletler, çoğulculuğun özgürce ifade edilmesine imkân tanıyan bir çerçeveye, inanç topluluklarının başlattığı cinsiyete duyarlı gelişim süreçlerinin kolaylaşmasına olanak sağlayabilir. BM Din veya İnanç Özgürlüğü Raportörü'nün sözleri bu konuda yol gösteriyor:

59. Devletler, dinî gelenekleri şekillendirme veya değiştirme görevini üstlenemez ya da dinî kaynakların yorumlanmasında veya devletlerin inanç ilkelerinin tanımlanmasında bağlayıcı bir yetkiye sahip değildir. Neticede din veya inanç özgürlüğü, bir insan hakkı olduğu için Devlete ait bir hak değildir. Yukarıda bahsedildiği üzere, topluluk hayatının nasıl kurumsallaştırılacağına yönelik sorular, bir topluluğun kendisine yönelik dinî anlayışını önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle Devletin, kadın-erkek eşitliğini destekleyen politikalarda da geçerli olmak üzere genel olarak dinî kurumların özerkliğine riayet etmesi gerekir.

Din veya inanç özgürlüğünün, kadınlar da dâhil olmak üzere topluluk içindeki tüm muhaliflerin alternatif görüşler öne sürmeye, dinî kaynakları yeniden yorumlamaya ve topluluğun kendisine yönelik zaman içinde değişebilecek dinî anlayışını şekillendirme çabalarına yönelik hakları da kapsadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Dinî bir topluluğa mensup olan muhalifler veya yeni dinî anlayışların savunucuları, zaman zaman topluluklarının baskısına maruz kalır. Bu tür durumlarda Devlet, bu kişilere koruma sağlamakla yükümlüdür. **Bu bağlamda dinî kurumların özerkliğinin, din veya inanç özgürlüğünün, Uluslararası Sözleşme'nin 18. maddesinin 3. paragrafında**

açıklanan kriterler uyarınca gerekli durumlarda kısıtlamaya tabi olabilecek dışsal boyutu kapsamına girdiğini vurgulamak gerekir. Öte yandan bir kişiye yönelik tehditler veya zor kullanımı, din veya inanç özgürlüğünün koşulsuz nitelikteki içsel boyutunu etkileyebilir. Başka bir deyişle Devletin dinî kurumların özerkliğine riayet etme gerekliliği, belirli bir vakanın koşullarına bağlı olarak kişilere (ör. topluluk içindeki muhalifler veya eleştirel görüşleri savunanlar) yönelik tehditler ile zor kullanımını önleme ve bu ihlaller hakkında kovuşturma yapma yükümlülüğünün önüne geçemez.

61. Din veya inanç özgürlüğü ayrıca yeni dinî topluluklar ve kurumlar tesis etme hakkını da kapsar. Kadın-erkek eşitliği meselesi aslında birçok toplulukta bölünmelere yol açar. Bununla birlikte dinî geleneklerin neredeyse tümünde kadınlara dinî yetki sahibi olabilecekleri pozisyonlara gelmeleri konusunda daha iyi fırsatlar sunan reform yanlısı kollar yer alır. Daha önce de belirtildiği üzere Devlet, topluluk içindeki bu tür gelişim süreçlerini doğrudan ve dolaylı olarak başlatma görevini üstlenemez. Bu türden gelişim süreçlerinin daima, söz konusu meseleyle ilgili hak sahibi olmaya devam eden inançlı kişilerin kendi takdirine bırakılması gerekir. Bu konuda Devletin atabileceği ve atması gereken adım ise kurumlar bünyesindeki çoğulculuk da dâhil olmak üzere dinî çoğulculuğun ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecek açık bir çerçeve geliştirmektir. Çoğulculuğun özgürce ifade edilmesine imkân tanıyan açık bir çerçeve, farklı dinî geleneklerde inançlı kişiler tarafından başlatılan cinsiyete duyarlı yeni gelişim süreçlerine yönelik olanakların iyileşmesini de sağlayabilir.⁴³

4.4 Eğitim sisteminde din veya inanç özgürlüğü

Devletler, eğitim sistemiyle ilgili görevlerini yerine getirirken öğretmenler ile diğer personelin, öğrencilerin ve ebeveynlerinin din veya inanç özgürlüğü hakkını koruma yükümlülüğüne de sahip.⁴⁴ Bu bölümün odağında öğrenci hakları yer alıyor.

- İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite ortamında kişisel dinî semboller ve kıyafetler için geçerli olan normatif çerçeveler neler? Bu yasal çerçevelerin, çocuklar ve yetişkinler üzerindeki cinsiyete özgü etkileri neler?
- Devlete ait veya özel eğitim kurumlarının, kayıt süreçlerinde din veya inanca ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıp yapmadığını değerlendirin.
- Herkesin dinini veya inancını, kıyafetleri ve kullandığı semboller aracılığıyla açıklayabilmesini sağlamak için ek koruma uygulamalarına ihtiyaç var mı?

43 Yukarıdaki dn. 1. paragraf 57-61, vurgular bize ait.

44 BM MSHS 18. madde, BM ESKHS 13. madde, AIHS Protokol I, 2. madde.

- Anne ve babaların, çocukların dinî değerler doğrultusunda yetiştirilmesi konusundaki hakları ve sorumlulukları arasında bir fark mevcut mu?
- Devlete ait veya özel eğitim kurumu ortamları, ibadet yerlerine ve dinî kutlamalara yönelik imkânlar aracılığıyla dinin veya inancın uygulanmasına ilişkin kolaylaştırıcı uygulamalar sunuyor mu? Öyleyse söz konusu kolaylaştırıcı uygulamalar, ayrımcılık teşkil etmeyen bir yaklaşımla karşılanıyor mu? İhtiyaçların karşılanmasına yönelik kurallar; kız çocukları, erkek çocukları, kadınları, erkekleri ve LGBTİ+'ları farklı şekillerde etkiliyor mu? Herkesin kendi dinini veya inancını uygulama ve ibadet yoluyla açıklama hakkından bütünüyle yararlanabilmesini sağlamak için alınması gereken ek önlemler var mı?
- Devlet okullarında din eğitimi veriliyor mu? Bu eğitim zorunlu mu? Zorunluysa ayrımcı nitelikte olmayan bir muafiyet mekanizması mevcut mu?
- Din eğitimi almamayı tercih eden kız çocukların ve erkek çocukların oranı ne? Bu veriyi nasıl yorumlayabilirsiniz? Devlet okullarında din eğitimi veriliyorsa sunulan dersler, ülkedeki din veya inanç topluluklarının çeşitliliğini temsil ediyor mu?
- Devlet okullarında din veya inanç hakkında genel bir ders ya da müfredat mevcut mu? Öğretim materyallerinin içeriğini, uluslararası insan hakları hukuku bağlamında özel olarak din veya inanç özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği odaklı bir yaklaşımla değerlendirin.

REHBER 2023

5

AKTÖR HARİTASI

Aktör haritası, belirli bir insan hakkı sorunuyla ilgili temel aktörleri ve aralarındaki güç ilişkileri ile etki kanallarını belirlemek amacıyla analitik bir araç olarak kullanılabilir.⁴⁵

Din veya inanç özgürlüğü hakkına yönelik izleme çalışmaları için çıkarılan aktör haritasına toplumsal cinsiyeti dâhil etmek amacıyla: (a) cinsiyet odaklı aktörlerin haritası çıkarılabilir ve (b) din veya inanç özgürlüğü aktörlerinin haritası çıkarılırken toplumsal cinsiyet odaklı bir perspektife başvurulabilir.⁴⁶

(a) Cinsiyet odaklı aktörlerin haritasının çıkarılması

Sinerji oluşumuna imkân tanıyabilecek örtüşen alanları belirlemek amacıyla toplumsal cinsiyet alanında çalışan aktörleri ve çalışmalarının kapsamını tespit edin.

Aşağıdaki sorular, insan hakları kurumlarına cinsiyet odaklı aktörlerin haritasının çıkarılması konusunda rehberlik edebilir.⁴⁷

- Devlet aygıtındaki hangi kurumlar cinsiyet eşitliği alanında çalışıyor?
- Hangi kurumlar cinsiyet eşitliği önünde bir engel teşkil ediyor?
- Cinsiyet eşitliğine karşı alenen düşmanca bir tutum sergileyen nüfuz sahibi bireysel aktörler veya yetkili kurumlar (ör. diyanet işleri bakanlığı, din polisi, meclis vb.) mevcut mu?
- Hangi aktörler, bu kişileri ve kurumları olumlu bir değişime ikna edebilir? Nasıl etki sağlanabilir? Kimler tarafından, hangi argümanlarla ve stratejiyle etki sağlanabilir?
- Cinsiyet eşitliği alanında hangi sivil toplum kuruluşları çalışıyor? Bu kuruluşlar etki sahibi mi?
- Söz konusu kuruluşlar, sivil toplum ve insan hakları hareketi içinde nasıl konumlandırılıyor (ör. marjinal, etkili, organize, tabanda veya merkezî düzeyde varlık gösteriyor)? Bu kuruluşlar toplumsal cinsiyet ağlarına dâhil mi?
- Kiliselerin, dinî grupların, askerî ve paramiliter grupların, devlet dışı silahlı grupların, devlete ait veya özel akademik kurumların cinsiyet eşitliğine yönelik pozisyonları, yaklaşımları ve tutumları neler?
- Cinsiyet eşitliği alanında çalışma yürüten hükümete bağlı ve sivil uluslararası kuruluşlar mevcut mu? BM kuruluşları var mı? Toplumsal cinsiyet alanında çalışan devlet yapıları ve ulusal ağ ile nasıl bir ilişkileri var?

45 Yukarıdaki dn. 2, *İnsan Haklarının İzlenmesine İlişkin Kılavuz (Manual on Human Rights Monitoring)*, Gözden Geçirilmiş Versiyon, 15. Bölüm, s. 14.

46 A.g.k., s. 12.

47 A.g.k.

- ▶ • Toplumsal cinsiyet ve kadın hakları alanında faaliyet yürüten uluslararası ve bölgesel mekanizmaların (ör. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Kadınlara Yönelik Şiddet Özel Raportörü, BM Genel Sekreteri'nin Çatışma Bölgelerinde Cinsel Şiddet Özel Temsilcisi, bölgesel kuruluşların kadın hakları özel raportörleri), ülke içinde bir işlevi var mı? Bir işlevleri olabilir mi? Bu mekanizmalarla hangi aktörler bağlantı kurabilir? Güçlü bir toplumsal cinsiyet boyutuna sahip diğer mekanizmaların (ör. Özellikle Kadınlar ve Çocuklar Olmak Üzere İnsan Ticareti Özel Raportörü, BM Genel Sekreteri'nin Çocuklara Yönelik Şiddet Özel Temsilcisi) bir işlevi olabilir mi?
- Bu aktörlerin tümü, birbirleriyle nasıl bir etkileşim içinde?

(b) Din veya inanç özgürlüğü aktörlerinin haritası çıkarılırken toplumsal cinsiyet odaklı bir perspektife başvurulması

Din veya inanç özgürlüğü haritasında belirlenen aktörlerin, toplumsal cinsiyet meselelerini nasıl ele aldığını analiz edin.

Bu aktörlerin:

- cinsiyet eşitliği ilkelerine bağlı olup olmadığını,
- toplumsal cinsiyet uzmanlığına sahip olup olmadığını ve
- tutumları ile eylemlerinde cinsiyete duyarlı bir yaklaşım benimseyip benimsemediğini belirleyin.

DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN
TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTUNUN İZLENMESİ İÇİN
UYGULAMAYA DAİR BİR REHBER